

Alicja Budzyska

Fundacja Dzieci Niczyje

Psycholog w roli biegłego sądowego

Psychologia sądowa to subdyscyplina psychologii stosowanej, zajmująca się zbieraniem, badaniem i przedstawianiem dowodów dla celów sądowych. Przedmiotem zainteresowania psychologa sądowego, określonego biegłym sądowym z zakresu psychologii, jest człowiek uczestniczący w procedurach prawnych w fazie postępowania przygotowawczego lub sądowego – jako podejrzany lub oskarżony o czyn karalny, ofiara przestępstwa lub świadek zdarzenia stanowiącego przedmiot sprawy.

Wiedza psychologiczna od początku XIX wieku wykorzystywali niemieccy prawnicy w sprawach karnych, poszukując zaleceń i dowodów. Warto zwrócić uwagę na cechy indywidualnymi przesłuchiwanymi osobami. Psychologowie pojawili się na salach sądowych pod koniec XIX stulecia, przedstawiając badania nad zaleceń i dowodów od psychologicznych cech świadków.

Dopiero kolejne stulecie przyniosło nowe, szersze spojrzenie na problematykę zeznań. Dostrzeżona została znacząca zależność między wartością materiału dowodowego uzyskanego w wyniku przesłuchania a sposobem prowadzenia czynności procesowej.

W XX wieku humanizacja prawa i dynamiczny rozwój psychologii ugruntowały znaczenie tej dyscypliny nauki w roz-

wiżaniu prawnych problemów. Ma ona wpływ na kształtowanie się regulacji prawnych. Obowiązujące dzisiaj przepisy oraz stan wiedzy psychologicznej otwierają biegłym z tej dziedziny nauki drzwi sal sądowych nie tylko w sprawach karnych, ale również cywilnych i rodzinnych.

W sprawach karnych przedmiotem opinii psychologicznej jest najczęściej analiza zeznań świadków pod kątem ich wartości dowodowej. Zakładając, że warto zeznać świadka zaleca się od jego zdrowia i sprawności psychicznej, art. 192 § 2 k.p.k. stanowi, że jeżeli istnieje wątpliwość co do stanu psychicznego świadka, jego stanu rozwoju, zdolności postrzegania lub odtwarzania spostrzeżeń, sąd lub prokurator może zarządzić przesłuchanie świadka z udziałem biegłego lekarza lub psychologa.

Art. 192 k.p.k.

§ 2. Jeżeli istnieje wątpliwość co do stanu psychicznego świadka, jego stanu rozwoju umysłowego, zdolności postrzegania lub odtwarzania przez niego spostrzeżeń, sąd lub prokurator może zarządzić przesłuchanie świadka z udziałem biegłego lekarza lub biegłego psychologa, a świadek nie może się temu sprzeciwić.

Biegły na podstawie analizy akt, badania specjalistycznego wiadka i udziału w jego przesłuchaniu dostarcza organowi procesowemu materiał do oceny wiarygodności wypowiedzi przesłuchiwanej osoby. W sprawach karnych, przy psychologicznej analizie zeznań wiadków, w ostatnich latach tezy dowodowe nie ograniczają się jedynie do opisanego, ale uwzględniają również aspekty intelektualnych przesłuchiwanej osoby, zdiagnozowania jej zdolności w zakresie postrzegania, zapamiętywania i odtwarzania wspomnień, określenia skłonności do kłamstwa, czy też funkcjonowania społeczno-emocjonalnego. Obejmują one również zagadnienia związane z konsekwencjami wyżej w wyniku przedmiotowego zdarzenia traumy oraz z możliwością udziału opiniowanej osoby w kolejnych czynnościach procesowych i warunków, w jakich mogłyby one przebiegać.

Te kwestie nabierają bardzo istotnego znaczenia w wypadku ofiar przestępstw oraz dzieci uczestniczących w procedurach prawnych. Małoletni wiadkowie wymagają szczególnych warunków i technik przesłuchania. Takich, które z jednej strony pozwalałyby uzyskać od dziecka wartościowy materiał dowodowy w sposób zgodny z obowiązującymi rozporządzeniami kodeksowymi, a z drugiej zapobiegałyby jego traumatyzacji, wynikającej z udziału w postępowaniu prawnym. W wypadku małych wiadków rolę biegłego psychologa jest nie tylko aktywny udział w przesłuchaniu i ocena psychologiczna wypowiedzi, ale również przygotowanie dziecka do udziału w czynności procesowej i wspieranie go podczas jej trwania.

W wypadku małych wiadków rolę biegłego psychologa jest nie tylko aktywny udział w przesłuchaniu i ocena psychologiczna wypowiedzi, ale również przygotowanie dziecka wiadka do udziału w czynności procesowej i wspieranie go podczas jej trwania.

Wprowadzenie do Kodeksu postępowania karnego artykułów 185a i 185b w obecnym brzmieniu jest wynikiem współpracy między prawnikami i psychologami, mającej na celu ochronę interesów dziecka uwikłanego w prawne procedury, a przy tym wiadomymi, prawidłowo przeprowadzone przesłuchanie dziecka może dostarczyć wymiarowi

sprawiedliwości bardzo wartościowy materiał dowodowy. W myśl powyższego artykułu dzieci poniżej 15. roku życia, które doznały krzywdy, przesłuchuje się w charakterze wiadków z udziałem biegłego psychologa tylko raz, chyba że wyjdą na jaw istotne okoliczności, których wyjaśnienie wymaga ponownego przesłuchania.

Art. 185a k.p.k.

§ 1. W sprawach o przestępstwa określone w rozdziałach XXV i XXVI Kodeksu karnego pokrzywdzonego, który w chwili przesłuchania nie ukończył 15 lat, przesłuchuje się w charakterze wiadka tylko raz, chyba że wyjdą na jaw istotne okoliczności, których wyjaśnienie wymaga ponownego przesłuchania, lub za tego oskarżonego, który nie miał obrońcy w czasie pierwszego przesłuchania pokrzywdzonego.

§ 2. Przesłuchanie przeprowadza się na posiedzeniu z udziałem biegłego psychologa. Prokurator, obrońca oraz pełnomocnik pokrzywdzonego mają prawo wziąć udział w przesłuchaniu. Osoba wymieniona w art. 51 § 2 ma prawo również być obecna przy przesłuchaniu, jeżeli nie ogranicza to swobody wypowiedzi przesłuchiwanego.

W sprawach karnych zadaniem psychologa może być również ocena pewnych właściwości procesów motywacyjnych odnoszących się do autokontroli zachowania sprawców przestępstw (psychologiczne kryterium niepoczytalności – zdolności rozpoznawania znaczenia czynu i pokierowania własnym postępowaniem). W tym zakresie ekspertyza wydawana jest na podstawie badania psychologicznego i psychiatrycznego.

W psychologii sądowej interesującą grupą zagadnień stanowi także ekspertyzy

związane do odtworzenia psychologicznej sylwetki sprawcy czynu przestępczego (profilowanie sprawcy) lub też odtworzenie obrazu psychologicznego osoby niepełnej i sformułowanie hipotez co do ewentualnych motywów samobójstwa.

W postępowaniu cywilnym w myśl art. 278 k.p.c., w wypadkach wymagających wiadomości specjalnych, sąd może powołać biegłego lub kilku biegłych w celu zasięgnięcia ich opinii w formie ustnej lub pisemnej, indywidualnej lub łącznej.

Art. 278 k.p.c.

§ 1. W wypadkach wymagających wiadomości specjalnych sąd po wysłuchaniu wniosków stron co do liczby biegłych i ich wyboru może wezwać jednego lub kilku biegłych w celu zasięgnięcia ich opinii.

§ 2. Sąd orzekający może pozostawić prawo wyboru biegłego sądowego wyznaczonemu lub sądowi wezwanemu.

§ 3. Sąd oznaczy, czy opinia ma być przedstawiona ustnie, czy na piśmie.

W tej kategorii spraw rolę biegłego psychologa wiążą z problemami ubezwłasnowolnienia, oceny zdolności osoby cywilnej do dokonywania określonych czynności prawnych (psychologiczne przesłanki o wiadczenia woli), odpowiedzialności za wyrządzenie szkód (psychologiczne przesłanki oceny decyzji działania).

Specyficzną kategorię w procedurach cywilnych stanowią sprawy rozwodowe, opiekuńcze i inne dotyczące dziecka i rodziny. Przedmiotem ekspertyzy psychologicznej są najczęściej:

- ocena przyczyn i głębi konfliktu małżeńskiego,
- możliwość rekonstrukcji związku małżeńskiego,
- dopuszczalność orzeczenia rozwodu stron w kontekście dobra dziecka,
- predyspozycje wychowawcze obojga rodziców,
- więzi wewnątrzrodzinne,
- odpowiadające potrzebom dziecka rozstrzygnięcia związane z wykonywaniem

władzy rodzicielskiej i podziałem obowiązków opiekuńczo-wychowawczych.

Udzielenie sądowi odpowiedzi na powyższe pytania wymaga od biegłego psychologa wnikliwych badań wszystkich członków rodziny i relacji między nimi. Słuszne zatem wydaje się opiniowanie tej kategorii spraw w zespołach biegłych, również interdyscyplinarnych, z udziałem specjalistów innych dziedzin – psychiatrii, seksuologii, pedagogiki.

Sąd lub prokurator, powołując biegłego z zakresu psychologii, określa zakres jego pracy, formułując tezy dowodowe, na które ekspert zobowiązany jest odpowiedzieć w swojej opinii. Określa również, czy opinia powinna mieć formę ustną, czy pisemną, i w jakim terminie miałyby być sporządzone. Zadaniem biegłego psychologa jest przedstawienie wniosków stanowiących odpowiedź na postawione przez zleceniodawcę pytania wraz z ich uzasadnieniem w sposób jasny, czytelny dla wszystkich – sądowi i stronom postępowania.

Opinia biegłego jest jednym z dowodów w sprawie, i podobnie jak inne dowody podlega ocenie sądowi. Biegły musi dołożyć wiele starań, aby po wydaniu opinii pisemnej obronił zawarte w niej stanowisko, udzielając na sali sądowej odpowiedzi na pytania uzupełniające uczestników procesu i przekonał sąd o swoich kompetencjach oraz słuszności własnego wnioskowania.

Zakres działania psychologa występującego w roli biegłego sądowego wyznacza jej reprezentowana przez niego dziedzina wiedzy oraz przepisy prawne, zawarte w Kodeksie postępowania karnego, Kodeksie postępowania cywilnego oraz w Rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości z dnia 24 stycznia 2005 r. w sprawach biegłych sądowych (DzU z 2005 r., nr 15, poz. 133).

Zgodnie z wyżej wymienionym aktem prawnym, biegłych sądowych ustanawia

przez odpowiednie organy przez tego sądu na określony czas. Zgodnie z § 12 pkt. 1 rozporządzenia funkcję biegłego może pełnić osoba, która korzysta z pełni praw obywatelskich, ukończyła 25 lat życia, posiada teoretyczne i praktyczne wiadomości specjalne w zakresie wiedzy, którą jako specjalista ma reprezentować, daje rękopisami należytą wykonywania obowiązków biegłego oraz wyrazi zgodę na ustanowienie jej biegłym.

§ 12 pkt. 2 rozporządzenia wskazuje, że posiadanie wiadomości specjalnych powinno być wykazane dokumentami lub innymi dowodami, a ocena, czy posiadanie wiadomości specjalnych zostało dostatecznie wykazane, należy do prezesa sądu. On również sprawuje nadzór nad biegłymi. Osoby, które w sposób należyty nie wywiązały się ze swoich obowiązków, mogą być zwolnione z funkcji biegłego.

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 24 stycznia 2005 r. w sprawie biegłych sądowych (DzU z 2005 r., nr 15, poz. 133)

§ 12. 1. Biegłym może być ustanowiona osoba, która:

- 1) korzysta z pełni praw cywilnych i obywatelskich;
- 2) ukończyła 25 lat życia;
- 3) posiada teoretyczne i praktyczne wiadomości specjalne w danej gałęzi nauki, techniki, sztuki, rzemiosła, a także w innej umiejętności, dla której ma być ustanowiona;
- 4) daje rękopisami należytą wykonywania obowiązków biegłego;
- 5) wyrazi zgodę na ustanowienie jej biegłym.

2. Posiadanie wiadomości specjalnych powinno być wykazane dokumentami lub innymi dowodami. Ocena, czy posiadanie wiadomości specjalnych zostało dostatecznie wykazane, należy do prezesa.

Rozporządzenie w sprawie biegłych sądowych w § 14 daje prezesowi sądu możliwość zwrócenia się do właściwych stowarzyszeń lub organizacji zawodowych,

przedsiębiorstw państwowych, szkół wyższych, instytucji o wskazanie osób posiadających teoretyczne i praktyczne wiadomości specjalne w danej dziedzinie.

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 24 stycznia 2005 r. w sprawie biegłych sądowych (DzU z 2005 r., nr 15, poz. 133)

§ 14. W razie potrzeby ustanowienia biegłego, prezes może w szczególności zwrócić się do właściwych stowarzyszeń lub organizacji zawodowych, przedsiębiorstw państwowych, instytucji, szkół wyższych oraz urzędów państwowych o wskazanie osób posiadających teoretyczne i praktyczne wiadomości specjalne w danej gałęzi nauki, techniki, sztuki, rzemiosła, a także w innych umiejętnościach.

Czynności biegłego, poza specjalistami wpisanymi na listy stałych biegłych sądowych, może wypełniać również każda osoba

z zawodu, która posiada odpowiednie kwalifikacje i wiedzę w danej dziedzinie (art. 195 k.p.k.).

Art. 195. k.p.k.

Do pełnienia czynności biegłego jest obowiązany nie tylko biegły sądowy, lecz także każda osoba, o której wiadomo, że ma odpowiednią wiedzę w danej dziedzinie.

Praktyka pokazuje, że kandydaci na biegłych nie zawsze mają wystarczające do wiadomości zawodowe i dostateczne przygotowanie teoretyczne, aby pełnić szczególnie odpowiedzialną funkcję. Nie ma natomiast za wystarczające uznanie ukończenia magisterskich studiów w zakresie psychologii. Niezbędna jest znajomość przepisów prawa i pogłębiona, wykraczająca poza program studiów akademickich psychologiczna wiedza specjalistyczna.

Również wiek 25 lat pozwalający ubiegać się o psychologom o pełnienie funkcji biegłych sądowych nie daje możliwości uzyskania wystarczającej praktyki zawodowej, nabycia do wiadomości w zakresie nawiązywania kontaktu z osobami badanymi i opiniowanymi dla potrzeb wymiaru sprawiedliwości, a także wystarczającej dojrzałości pozwalającej na zachowanie dystansu emocjonalnego do kwestii objętych prawnymi procedurami.

Z uwagi na złożoność i różnorodność problemów, z którymi psychologowie muszą się zmierzyć w procedurach prawnych oraz szczególnie odpowiedzialnością na bieżąco, rodzowisko psychologów zabiega o wprowadzenie zasad oceny kompetencji osób ubiegających się o pełnienie funkcji biegłych oraz o utworzenie kilku w szczególności, w zakresie których psychologowie sądowi wydawaliby opinie.

Dylematy etyczne psychologa pełniącego funkcję biegłego sądowego w sposób oczywisty wynikają z konfliktu między nadrzędnymi zasadami zawodu psychologa,

polegającym na niesieniu pomocy klientowi i wymogiem zachowania tajemnicy zawodowej, a słuszną rolą wobec wymiaru sprawiedliwości i obowiązkiem ujawnienia wszystkich pozyskanych informacji o kliencie organowi procesowemu.

W konsekwencji psycholog narodził się z jednej strony, na nadmierne nastawienie na ochronę osoby opiniowanej, co może zagrażać interesowi prowadzonego postępowania procesowego, z drugiej zaś na dbałość o rzetelne wywiady z funkcji biegłego sądowego, kosztem przedmiotowego traktowania opiniowanego. Balansowanie między tymi skrajnościami i zachowanie rozsądnej, wywarzonej postawy jest szczególnie trudnym zadaniem, nawet dla psychologa, który wiele lat współpracuje z wymiarem sprawiedliwości.

Przed biegłym psychologiem pojawia się również problem związany z koniecznością zachowania dystansu wobec przedmiotu sprawy, w której wydaje opinię dla potrzeb orzecznictwa sądowego oraz wyłączenia osobistych zasad etycznych-moralnych dotyczących badanej kwestii, unikania identyfikacji z osobami uwikłanymi w proces.

Kwestie te nabierają szczególnego znaczenia w sytuacjach, gdy opinie psychologa dotyczą dzieci i wiążą się z dochodzeniem przez nie krzywd. Bardzo trudno jest wówczas zachować profesjonalny emocjonalny dystans.

Sądząc, że obok wspomnianych wyżej stereotypowych dylematów etycznych biegłego psychologa, w codziennej pracy pojawiają się również takie, które wynikają z braku dostatecznego porozumienia między

dzy biegłymi oraz między biegłym i organem procesowym.

Jeden z nich wiąże się z wielokrotnie ci badania dziecka przez różnych biegłych z zakresu psychologii i poszukiwania przez prawników braku zgodnie ci między opiniami. Niejednokrotnie widoczne jest wówczas rywalizacyjne nastawienie biegłych tej samej specjalności, próby podważenia kompetencji kolegów.

Są one przykre, a równocześnie nie sprzyjają interesowi wymiaru sprawiedliwości, nie pomagają w rozstrzygnięciu przedmiotowej sprawy. W oczywisty sposób stanowi zagrożenie dla dobra dziecka. Nie słyszę również pozytywnemu wizerunkowi środowiska psychologów.

A przecie odmiennie opinii wynikałoby z wielokrotnie ci stosowania tych samych technik badawczych, prowadzenia badań małoletniego w różnym czasie, w różnych warunkach, w odmiennych okolicznościach opiekuńczo-wychowawczych i różnej kondycji opiniowanego. Pewnej odwagi wymaga wykazanie przez psychologa organowi procesowemu takiego wyjątku, z propozycją odstąpienia od kolejnego badania specjalistycznego dziecka. Pozwoliłoby to ograniczyć udział małoletniego w prawnych procedurach i zbadanych, mało wartościowych z prawnego punktu widzenia badaniach.

W moim odczuciu, niesłuszne jest stosowana przez niektórych sędziów karnych procedura powoływania (z zażalenia) innego biegłego psychologa niż ten, który uczestniczył na etapie postępowania przy-

gotowawczego i wcześniej wydawał opinię na temat małoletniego świadka. Ma to służyć weryfikacji i obiektywizacji materiału. Takie rozwiązanie uniemożliwia jednak dokonanie analizy porównawczej stanu i funkcjonowania opiniowanego dziecka w różnych okresach, niekiedy bardzo istotnej dla rozstrzygnięcia w przedmiotowej sprawie. Jest to wyrazem instrumentalnego traktowania świadka.

Kolejny dylemat wiąże się z oczekiwaniem przez sędziego lub prokuratora od biegłego odpowiedzi na pytanie niemieszczące się w jego kompetencjach, lub wręcz nakłanianie go do zajęcia stanowiska w kwestiach należących do rozstrzygnięcia przez najwyższego biegłego, jakim jest sędzia. Czy to wynika z chęci pozyskania stosownego zapisu w uzasadnieniu wyroku lub – w moim odczuciu – dla odciążenia się z odpowiedzialności za wyrok.

Pamiętam tam próby wymuszenia na mnie odpowiedzi na pytanie: „Czy biegły na 100% może powiedzieć, że dziecko było molestowane seksualnie przez sprawcę?”, jak również „Czy rodzic powinien być pozbawiony władzy rodzicielskiej?”. Nie jest łatwo odmówić odpowiedzi na tak postawione pytania i równocześnie nie uchybić powadze sędziego. W tym miejscu pozwolę sobie przytoczyć humorystyczny przykład radzenia sobie z podobnymi sytuacjami przez kolegę psychiatrę, z którym przed laty miałam okazję współpracować. On po prostu mówił: *Ja nie mam szklanej kuli i dlatego nie potrafię odpowiedzieć na to pytanie lub też: Ja nie mam miało ci zwalnia sędziego od mylenia.*

Forensic psychology is a sub-discipline of applied psychology which deals with collecting, analyzing and presenting evidence for forensic purposes. A forensic psychologist, referred to as a psychology expert witness, focuses on a person involved in legal procedures during preparatory or court proceedings – either as the suspect or defendant, or as the victim or witness of the events under investigation.

O autorze

Budzyńska Alicja jest psychologiem, pracuje w Rodzinnym Ośrodku Diagnostyczno-Konsultacyjnym nr 3 w Warszawie. Jest biegłym sądowym, od kilku lat współpracuje z Fundacją Dzieci Niczyje, m.in. koordynuje i prowadzi ogólnopolski Klub Biegłego Psychologa oraz Studium „Opiniowanie sądowo-psychologiczne w sprawach z udziałem dzieci”. Posiada rekomendacje PTP w zakresie diagnozy spraw rodzinnych i nieletnich oraz psychologicznej oceny zeznań świadków.